

Safavid-Era Studies in the Academic Record of the Department of Persian Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad

Seyyedeh Fatemeh Hosseini¹

Abstract

This study presents a comprehensive report on the scope and characteristics of Safavid-era research conducted within the academic record of the Department of Persian Language and Literature at Ferdowsi University of Mashhad, from its establishment in 1955 to October 2025. Employing an analytical–statistical approach, the article examines all works produced in this department—books, articles, dissertations, and theses—related to the Safavid period from four perspectives: historical and geographical scope; research sources and corpora; subject matter and methodological orientation; and formative factors and contextual backgrounds.

The study aims to identify which historical spans and literary domains of the Safavid era have received the most attention, which primary sources of that period have been examined, and to what extent researchers' approaches align with previous scholarship and dominant perspectives on Safavid literature and history. Through this analysis, major research trends as well as existing gaps within the field of Safavid literary studies are revealed.

Keywords: Safavid-era studies; Indian style; Ferdowsi University of Mashhad.

Received: 06 November 2025 ∴ Revised: -
Accepted: 25 January 2026 ∴ Published Online: 26 January 2026

1. Ph.D. Candidate, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.
E-mail: s.fatemehosseini11@gmail.com <https://orcid.org/0009-0005-8337-9814>

How to cite this article:

Hosseini, S. F. (2025). Safavid-Era studies in the academic record of the department of persian language and literature, ferdowsi university of mashhad. *New Literary Studies*, 58(3), 209-240.
<https://doi.org/10.22067/jls.2026.91194.1662>

Extended Abstract

Introduction

The Department of Persian Literature at the University of Mashhad began its academic activities concurrently with the establishment of the Faculty of Letters in 1955. During its first two decades, no significant trace of Safavid-period literature can be observed in the department's research output. This situation continued until 1977, when a master's thesis entitled *A Critical Study of the Poetry of Sa'eb* was defended under the supervision of the late Dr. Gholamhossein Yousefi. This thesis, along with a small number of related studies conducted during the 1980s and 1990s, marked the department's initial engagement with the literary period spanning the tenth to the twelfth centuries AH. Thereafter, research efforts in this field gradually increased, reaching their peak in the 2010s and the early years of the new century.

Among the published and unpublished works produced by faculty members and graduates of the Mashhad Department of Persian Literature from 1977 to the present (October 2025), a total of 231 research titles related to the Safavid period can be identified. These works have appeared in various formats, including books, dissertations, theses, and journal articles. The substantial volume of this research output clearly indicates that, over the past several decades, the department has shown sustained and focused attention to Safavid studies and the literary heritage of that era.

Methodology

This article aims to provide a detailed and systematic report on the nature and development of Safavid literary studies within the Department of Persian Literature at Ferdowsi University of Mashhad. To this end, the scholarly output of faculty members and students has been examined through an analytical–statistical approach from the following four perspectives:

1. the historical scope and geographical focus of the studies;
2. the sources and research corpora employed;
3. the subjects and methodological approaches adopted;
4. the intellectual and institutional contexts in which the research was produced.

Results

Historical scope and geographical focus.

Most of the studies conducted have concentrated on relatively short historical periods, with literary topics typically examined within a time frame of no more than a single century. Such focused selections have enabled researchers to investigate specific issues in the literary history of the Safavid era with greater precision and depth, leading to more nuanced and original findings. In contrast to many earlier studies, which tended to treat Safavid literature as a homogeneous and undifferentiated whole and to categorize it under broad and generalized labels, these more specialized investigations have identified diverse styles and modes of expression. They have paid closer attention to literary genres specific to each century and have increasingly turned toward new or previously neglected Safavid sources.

From a geographical perspective, approximately 48 percent of the studies are limited to the territory of Iran. After Iran, the literary heritage of the Indian subcontinent occupies the largest share of research attention, while other geographical regions of the Safavid cultural sphere—such as the Ottoman domains and Transoxiana—have received comparatively less consideration.

Sources and research corpora.

Among Safavid-period sources, poetic *dīvāns* have attracted the greatest scholarly attention, accounting for 36 percent of the studies. The *dīvāns* of Sa'eb Tabrizi (10 studies), Bidel Dehlavi (7 studies), and Qasemi Gonabadi (11 studies) are the most frequently examined poetic collections and have often served as the primary focus of research. Following poetry, *tazkiras*—an essential source for studying poets' lives and developments in literary history—constitute the second most frequently used category of sources (27 percent). By contrast, collected correspondence (*Munshaot*), travelogues, and popular narratives appear far less frequently in the research corpus. The relative distribution of these sources is particularly significant, as it reveals both the dominant orientations of research within the department and the areas that remain underexplored in Safavid studies.

Subjects and research approaches.

Across the body of research on the Safavid period produced by the Mashhad Department of Persian Literature, two principal approaches stand out: a literary approach and a cultural approach. These perspectives have shaped both the choice of topics and the analytical frameworks employed by researchers.

Contexts of research formation.

The emergence and direction of these studies have been influenced by several factors, including the scholarly interests and areas of expertise of faculty members, the publication of key theoretical and research-oriented works, and a critical engagement with earlier Safavid scholarship.

Discussion and Conclusion

As demonstrated in this study, Safavid-period research has constituted one of the major and sustained areas of scholarly inquiry within the Department of Persian Literature at Ferdowsi University of Mashhad, particularly since the 2010s. A diachronic examination of the research conducted in this field reveals several notable trends. First, over time, scholars have increasingly turned to a wider range of sources, especially lesser-known and previously underutilized materials. Through systematic research and close engagement with primary sources, they have achieved more detailed information and a more accurate historical and literary understanding of the Safavid period. At the same time, the geographical scope of research has expanded beyond the boundaries of Iran, creating opportunities for the study of cultural exchanges and for comparative, cross-cultural investigations.

A second significant development is the growing prominence of cultural approaches alongside traditional literary analyses in recent years. The adoption of cultural perspectives has broadened the range of research questions and topics in Persian literary studies, moving beyond an exclusive focus on poetic texts or on what is conventionally labeled the “Indian style.” This shift has been facilitated in part by the integration of Safavid studies with theoretical frameworks. The application of theories such as discourse analysis has enabled new readings of Safavid sources and fostered stronger connections between the literature of the period and its historical, cultural, and political contexts. In doing so, such approaches have helped liberate Safavid literature from purely decline-oriented interpretations or narrowly formalist analyses, and have rendered the findings of literary research more relevant and valuable to scholars in other fields of the humanities.

Overall, these studies have paved the way for more rigorous and systematic research and for the exploration of previously neglected areas of Safavid literature. As noted, literary and cultural conditions in regions such as the Ottoman domains and Transoxiana have received relatively little scholarly attention, and within poet-centered studies, the primary focus has remained on well-known figures such as Bidel Dehlavi and Sa‘eb Tabrizi, while the poetic collections of many other Safavid-

era poets await detailed examination. It is hoped that future research conducted by the department will contribute to completing and expanding the field of Safavid studies.

DOI: <https://doi.org/10.22067/jls.2026.91194.1662>

شاپای چاپی: ۸۱۷۱-۳۰۶۰ | شاپای الکترونیکی: ۲۵۲۸-۲۷۸۳

مطالعات عصر صفوی در کارنامه گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی

مشهد

سیده فاطمه حسینی^۱

چکیده

این جستار گزارشی است از فراوانی و چگونگی مطالعات عصر صفوی در کارنامه علمی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد از سال تأسیس آن در ۱۳۳۴ تا مهر ۱۴۰۴ خورشیدی. در این مقاله، با نگاهی تحلیلی-آماری، تمامی مطالعات انجام یافته در این گروه آموزشی (شامل کتاب، مقاله، رساله و پایان نامه) را که مرتبط با دوره صفویه بوده است از چهار منظر (۱) بازه تاریخی و جغرافیایی، (۲) منابع و پیکره تحقیق، (۳) موضوع و رویکرد، (۴) عوامل و زمینه شکل گیری، بررسی کرده ایم تا دریابیم پژوهش های انجام یافته بیشتر به کدام بازه تاریخی و کدام بخش از قلمرو ادبی عصر صفویه پرداخته و کدام منابع عصر صفویه را بررسی کرده اند؟ رویکردهای پژوهشگران با پیشینه مطالعات عصر صفوی و نگرگاه های غالب پیرامون ادبیات و تاریخ صفویه چقدر همسو بوده است؟ از رهگذر این بررسی و ارزیابی، موضوعات پژوهشی برجسته و خلأهای پژوهشی موجود در حوزه مطالعات ادبی صفویه روشن گشته است.

کلیدواژه ها: عصر صفوی، سبک هندی، دانشگاه فردوسی مشهد.

نشریه علمی جستارهای نوین ادبی، شماره: ۲۳۰، پائیز ۱۴۰۴، صص ۲۴-۲۰۹
مقاله مروری

ارسال: ۱۴۰۴/۰۸/۱۵، پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۰۵، انتشار برخط: ۱۴۰۴/۱۱/۰۶

پرتال جامع علوم انسانی

۱. دانشجوی دکترای گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

E-mail: s.fatemehoseini11@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-8337-9814>

ارجاع به این مقاله:

حسینی، س. ف. (۱۴۰۴). مطالعات عصر صفوی در کارنامه گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد. جستارهای نوین ادبی، ۲۳(۲)، ۲۰۹-۲۴۰. <https://doi.org/10.22067/jls.2026.91194.1662>

۱. پیوند گروه ادبیات فارسی مشهد با مطالعات عصر صفوی

گروه ادبیات فارسی دانشگاه مشهد هم‌زمان با تأسیس دانشکده ادبیات در سال ۱۳۳۴ خورشیدی، فعالیت علمی خود را آغاز کرد. در دو دهه نخست، ردپایی از ادبیات عصر صفویه در فعالیت‌های پژوهشی گروه دیده نمی‌شود، تا سال ۱۳۵۶ ش؛ که پایان‌نامه کارشناسی ارشدی با عنوان «نقد و بررسی شعر صائب» به راهنمایی زنده‌یاد دکتر غلامحسین یوسفی دفاع می‌شود. این پژوهش و پژوهش‌های اندک دیگری که در دهه ۶۰ و ۷۰ انجام می‌پذیرد، نخستین گام‌های ورود گروه ادبیات فارسی به دوره ادبی قرن دهم تا دوازدهم است. پس از آن، تلاش‌های پژوهشی گروه به تدریج در این زمینه افزایش می‌یابد تا این‌که در دهه ۹۰ و سال‌های آغازین سده جدید به اوج خود می‌رسد. در میان پژوهش‌های انجام‌یافته و منتشرشده استادان و دانش‌آموختگان گروه ادبیات مشهد، از ۱۳۵۶ تا کنون (مهر ۱۴۰۴)، ۲۳۱ عنوان اثر پژوهشی مرتبط با عصر صفویه می‌توان یافت که در قالب‌های گوناگون کتاب، رساله، پایان‌نامه و مقاله منتشر شده است. این تعداد از آثار پژوهشی حکایت از آن دارد که این گروه آموزشی در طی این سال‌ها، توجهی ویژه به مطالعات عصر صفوی و میراث ادبی آن دوره داشته است.

جدول ۱: آثار پژوهشی گروه ادبیات مشهد در حوزه مطالعات عصر صفوی^۱

تعداد	نوع اثر
۲۰	کتاب
۲۸	رساله دکتری
۳۶	پایان‌نامه کارشناسی ارشد
۱۴۷	مقاله

۱. در شمارش این آثار، چند نکته لازم به ذکر است: (۱) مبنای انتخاب آثار، هرگونه ارتباط پژوهش با سده دهم تا پایان دوازدهم است (چه به لحاظ پیکره تحقیق و چه به لحاظ بازه زمانی). (۲) در بخش مقالات، در دو جدول نخست، تمام مقالات را شمارش کرده‌ایم اما در ادامه تحلیل‌ها تنها مقالات مستقل را مدنظر قرار داده‌ایم، زیرا مقالات مستخرج از پژوهش‌ها در رویکرد و موضوع پژوهشی با رساله و پایان‌نامه‌ها عیناً یکسان هستند. (۳) از آنجایی که این یادداشت، گزارش عملکرد گروه ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد است، آثار پژوهشی اعضا را از زمان پیوستن به این گروه تا سال ۱۴۰۴ در حساب آورده‌ایم. (۴) در تحلیل‌های آماری‌ای که در متن اصلی مقاله ارائه کرده‌ایم، پژوهش‌های دانشجویی را که به صورت کتاب نیز منتشر شده‌اند، تنها یک بار لحاظ کردیم؛ بنابراین با حذف آثار پژوهشی تکراری، آمارها در نمودارها و جداول براساس ۱۴۴ مورد اثر پژوهشی است. (۵) برخی از پژوهش‌های دانشجویی در حال انجام و در مراحل پایانی هستند؛ آن‌ها را در زمره پژوهش‌های ۱۴۰۰ به بعد لحاظ کرده‌ایم.

نوع اثر	تعداد
	(مقاله مستقل: ۶۸؛ مقاله مستخرج: ۷۹)

جدول ۲: تعداد پژوهش‌ها در هر دهه خورشیدی

تاریخ	تعداد	نوع اثر
دهه ۵۰	۱	پایان‌نامه
دهه ۶۰	۱	رساله
دهه ۷۰	۶	کتاب (۱)؛ پایان‌نامه (۳)؛ مقاله (۲)
دهه ۸۰	۲۲	کتاب (۱)؛ پایان‌نامه و رساله (۳)؛ مقاله (۱۸)
دهه ۹۰	۱۰۸	کتاب (۶)؛ پایان‌نامه و رساله (۳۰)؛ مقاله (۷۲)
۱۴۰۰ به بعد	۹۳	کتاب (۱۲)؛ پایان‌نامه و رساله (۲۶)؛ مقاله (۵۵)

در این مقاله قصد داریم که گزارشی دقیق از چگونگی مطالعات ادبی عصر صفوی در گروه ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد ارائه دهیم. از همین رو، آثار اعضای هیئت علمی و دانشجویان گروه را از این چهار منظر ارزیابی می‌کنیم:

(۱) بازه تاریخی و حوزه جغرافیایی پژوهش‌ها

(۲) منابع و بیکره تحقیق پژوهش‌ها

(۳) موضوع و رویکرد پژوهش‌ها

(۴) زمینه شکل‌گیری پژوهش‌ها

۲. بازه تاریخی و حوزه جغرافیایی پژوهش‌ها

عصر صفوی به لحاظ تاریخی، تقریباً یک بازه دویست و سی ساله را دربرمی‌گیرد، از سال تأسیس حکومت صفویه (۹۰۶ ق) تا سقوط اصفهان (۱۱۳۵ ق) در ایران و پس از آن تا پایان قرن دوازدهم و تسلط کامل کمپانی هند شرقی در شبه‌قاره هند؛ و از منظر جغرافیایی، گستره وسیع عثمانی، ماوراءالنهر، شبه‌قاره هند و ایران را شامل می‌شود. از این رو برای آنکه بدانیم پژوهش‌های انجام‌شده بیشتر بر کدام دوره تاریخی از عصر صفوی و کدام منطقه قلمرو زبان فارسی متمرکز بوده‌اند، آن‌ها را براساس محدوده تاریخی و جغرافیایی موردمطالعه‌شان، در ۶ دسته تاریخی و ۷ دسته جغرافیایی دسته‌بندی کرده‌ایم.

جدول ۳: بازه تاریخی مورد مطالعه پژوهش‌ها

تعداد پژوهش	بازه تاریخی
۴۶	قرن دهم
۲۸	قرن یازدهم
۲۰	قرن دوازدهم
۸	قرن دهم و یازدهم
۶	قرن یازدهم و دوازدهم
۳۶	سراسر عصر صفویه (قرن دهم تا پایان دوازدهم)

چنانکه جدول بالا نشان می‌دهد بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده، متمرکز بر یک دوره تاریخی کوتاه بوده و موضوعات ادبی حداکثر در محدوده زمانی یک قرن بررسی شده است. این گزینش‌های محدود به پژوهشگران کمک کرده است که با دقت و ژرف‌نگری بیشتری، موضوعات مشخص‌تری را در تاریخ و ادبیات عصر صفوی بررسی کنند و به یافته‌های تازه‌تری دست یابند؛ و برخلاف بسیاری از پژوهش‌های قدما که سراسر ادبیات عصر صفویه را یکدست و یکسان می‌انگاشتند و با عناوین کلی نام‌گذاری می‌کردند، اینان در این پژوهش‌های خرد، طرزها و سبک‌های گوناگون را شناسایی کرده‌اند و به ژانرها و گونه‌های ادبی موجود در هر سده توجه نموده و به‌سوی منابع تازه و کمتر دیده‌شده عصر صفوی رفته‌اند.

بازه تاریخی برخی از پژوهش‌ها نیز، میان دو سده ده و یازده، یا یازده و دوازده قرار دارد. این پژوهش‌ها معمولاً به دهه‌های پایانی قرن ده/ یازده و دهه‌های آغازین یازده/ دوازده پرداخته‌اند. این بازه‌های تاریخی از آن جهت اهمیت دارند که عموماً هم‌زمان با دوره‌های گذار ادبی‌اند که تحولات تاریخی ادبی در طی آن‌ها رخ می‌نماید؛ بنابراین این بازه‌های تاریخی میان‌سده‌ای در پژوهش‌ها نشانگر آن است که در این مطالعات، به تغییر و تحولات تاریخ ادبی و فراز و فرود جریان‌های گوناگون ادبی نیز می‌باید توجه شده باشد.

این نکته نیز ناگفته نماند که برخی از پژوهش‌های انجام‌شده تنها اختصاص به دوره صفویه ندارد، بلکه عصر صفویه بخشی از بازه تاریخی پژوهش را شامل می‌شود. در این پژوهش‌ها، سیر تاریخی و تطور یک موضوع، متن یا گونه ادبی از عصر پیشاصفوی تا دوره صفوی و گاه تا عصر پساصفوی بررسی می‌شود. لحاظ کردن ادبیات عصر

صفوی در تطور پژوهی بیانگر آن است که در این آثار برخلاف برخی از دیدگاه‌های مورخان ادبی گذشته، ادبیات دوره صفوی پاره‌ای منحنی و منفک از تاریخ ادبیات انگاشته نشده و بوطیقای ادبی این عصر نیز بخشی از سیر تطور ادبیات فارسی دانسته شده است.

از منظر جغرافیایی نیز، حدود ۴۸ درصد از پژوهش‌ها به قلمرو "ایران" محدود بوده است. پس از ایران، میراث ادبی "شبه‌قاره" سهم بیشتری در پژوهش‌ها داشته و به حوزه‌های جغرافیایی دیگر این دوره، همچون قلمرو عثمانی و ماوراءالنهر کمتر پرداخته شده است.

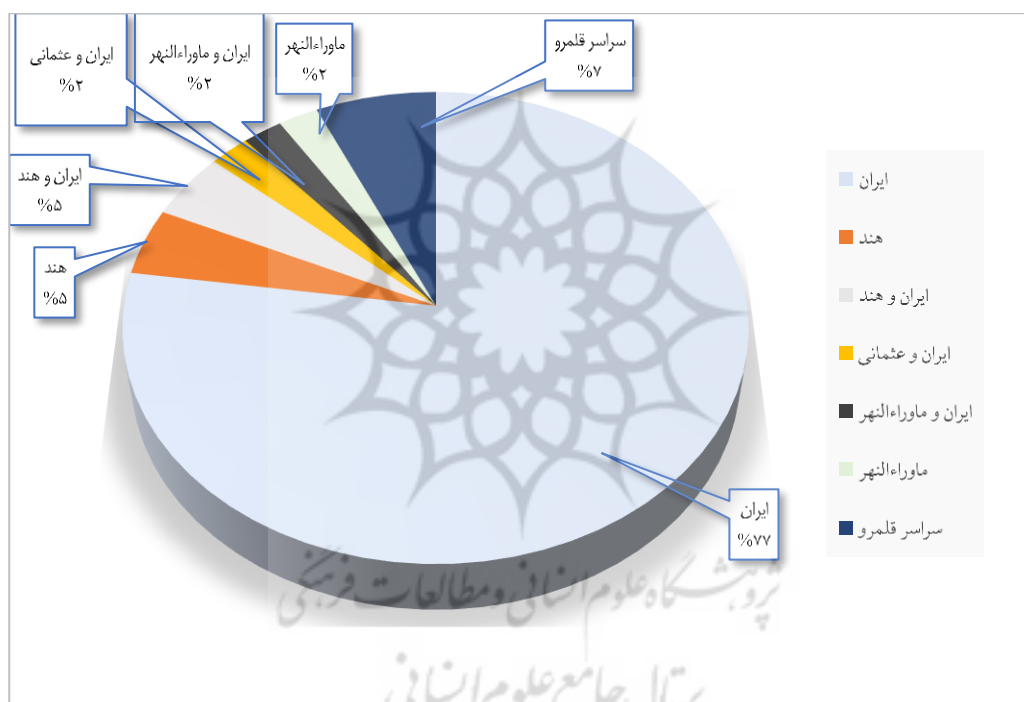
با توجه به مهاجرت شاعران و ادیبان ایرانی به دربار گورکانیان و روابط فرهنگی گسترده‌تر میان این دو قلمرو، طبیعی است که در پژوهش‌های ادبی، به این منطقه توجه بیشتری شده باشد، اما تأثیر وجود منابع مرجعی همچون *کاروان هند* و انتشار یافتن و در دسترس شدن منابع مهم مرتبط با شبه‌قاره را نیز در شناخت بهتر این منطقه و افزایش پژوهش درباره آن نباید نادیده گرفت. برای نمونه بسیاری از تذکره‌های ادبی نوشته شده در شبه‌قاره همچون *کلمات الشعراء* (۱۳۹۰ ش)، *سفینه خوشگو* (۱۳۹۰ ش)، *نخزانه عامره* (۱۳۹۳ ش)، *نقایس المآثر* (۱۳۹۵ ش)، در سال‌های اخیر به‌ویژه دهه نود، تصحیح و روانه بازار شده‌اند؛ و این دقیقاً هم‌زمان است با افزایش پژوهش‌های عصر صفوی در گروه ادبیات فردوسی مشهد.

جدول ۴: حوزه جغرافیایی مورد مطالعه پژوهش‌ها

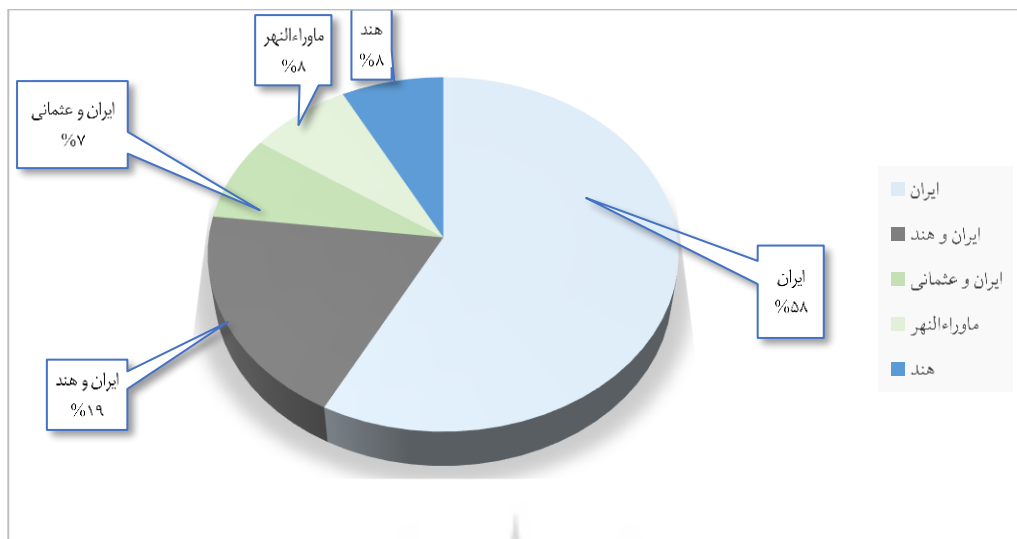
تعداد پژوهش	حوزه جغرافیایی
۶۹	ایران
۲۸	شبه‌قاره هند
۴	ماوراءالنهر
-	عثمانی
۲۲	ایران و شبه‌قاره هند
۱	ایران و ماوراءالنهر
۴	ایران و عثمانی

حوزه جغرافیایی	تعداد پژوهش
سراسر قلمرو زبان فارسی	۱۵

از این دو جدول، نکته دیگری نیز می‌توان دریافت، و آن اینکه در پژوهش‌ها از میان سه سده عصر صفوی، به سده دهم توجه بیشتری شده است و حدود ۳۸ درصد (۳۲ درصد قرن دهم، ۶ درصد قرن دهم و یازدهم) از پژوهش‌ها اختصاص به یکصد سال نخست عصر صفوی دارد. اگر ملاک جغرافیا را نیز لحاظ کنیم، این پرسش مطرح می‌شود که پژوهش‌هایی که به قرن دهم یا یازدهم، و یا دوازدهم اختصاص داشته‌اند، بیشتر معطوف به کدام بخش از قلمرو عصر صفوی بوده‌اند؟ نمودارهای زیر پاسخ این پرسش را روشن می‌سازد.

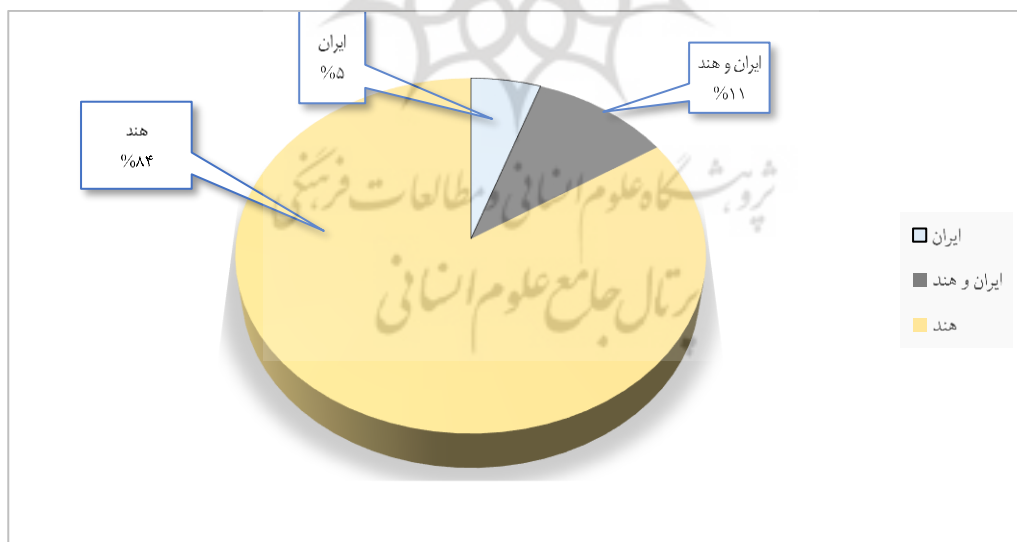

نمودار شماره ۱: قلمرو جغرافیایی پژوهش‌های انجام‌شده درباره قرن دهم

نمودار شماره ۲: قلمرو جغرافیایی پژوهش‌های انجام‌شده دربارهٔ قرن یازدهم

چنانکه در نمودارهای بالا دیده می‌شود، پژوهش‌هایی که دربارهٔ قرن دهم یا یازدهم انجام شده، بیشتر معطوف به قلمرو ایران بوده و اوضاع ادبی در دیگر قلمروها کمتر پی گرفته شده است؛ اما در عوض، اغلب پژوهش‌های مرتبط با قرن دوازدهم، معطوف به شبه‌قارهٔ هند بوده است.

نمودار شماره ۳: قلمرو جغرافیایی پژوهش‌های انجام‌شده دربارهٔ قرن دوازدهم

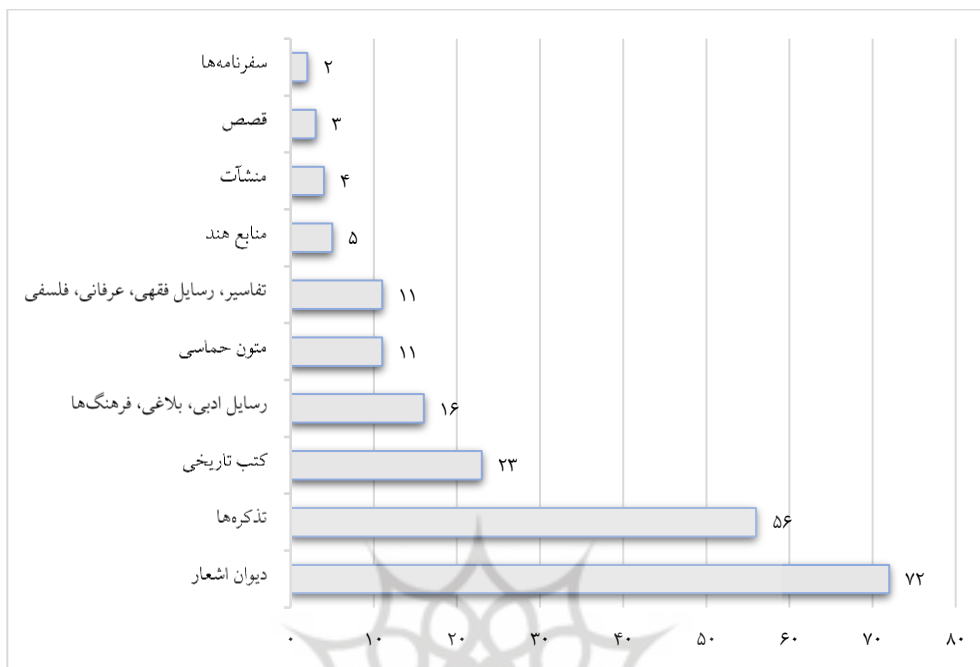
۳. منابع و پیکره تحقیق پژوهش‌ها

عصر صفویه دوره رشد و گسترش بسیاری از گونه‌های ادبی است، همچون تذکره‌نویسی، تاریخ‌نگاری، فرهنگ‌نویسی و همچنین گرایش عموم مردم به شعر و ادبیات در آن دوره، میراث ادبی غنی‌ای را تا امروز برای ما به یادگار گذاشته است. اگر پژوهش‌ها را از منظر منابع بررسی کنیم، تا بینیم که در پیکره تحقیق خود از کدام منبع عصر صفوی بهره برده‌اند، ده دسته متفاوت می‌یابیم. این منابع که همگی متعلق به سده دهم تا پایان دوازدهم هستند، یا منبع اصلی پژوهش بوده‌اند یا یکی از منابع اصلی. این ده گروه عبارتند از:

- دیوان اشعار
- حماسه‌ها
- کتب تاریخی
- تذکره‌ها
- قصص
- منشآت
- سفرنامه‌ها
- تفاسیر، رساله‌های دینی، فقهی، عرفانی، فلسفی
- رساله‌های ادبی، نقد ادبی، بلاغی، فرهنگ‌ها
- منابع هندی (مرتبط با ادیان و عرفان هند)

پیکره برخی از پژوهش‌ها، تنها بر یکی از این انواع منابع استوار است و برخی بر چند نوع مختلف. در تقسیم‌بندی منابع، منظومه‌های حماسی را از دیوان اشعار تفکیک کرده‌ایم، زیرا فراوانی آن‌ها نسبتاً قابل توجه است و یکی از رویکردهای پژوهشی را برای ما نمایان می‌سازد. نمودار زیر، فراوانی استفاده از این ده نوع منبع را در پژوهش‌های گروه ادبیات نشان می‌دهد:

پرتال جامع علوم انسانی

نمودار شماره ۴: فراوانی منابع عصر صفوی در منابع و پیکره تحقیق پژوهش‌ها

براساس نمودار فراوانی بالا، در میان منابع عصر صفوی، دیوان اشعار شاعران بیش از همه در پژوهش‌ها مورد توجه بوده است (۳۶٪). دیوان اشعار صائب تبریزی (۱۰ اثر)، بیدل دهلوی (۷ اثر) و قاسمی گنابادی (۱۱ اثر) پرتکرارترین دیوان‌هایی هستند که به‌طور خاص، موضوع اصلی پژوهش‌ها قرار گرفته‌اند. پس از اشعار، تذکره‌ها که منبع مهمی برای مطالعه و شناخت زندگی شاعران و تحولات تاریخ ادبی به‌شمار می‌آیند، بیشترین سهم را دارند (۲۷٪). در این میان، منشآت، سفرنامه‌ها و قصه‌های عامیانه کمترین حضور را دارند. درصد حضور و کاربرد این منابع، به‌خصوص از آن جهت اهمیت دارد که رویکرد پژوهش‌های انجام‌شده در گروه و حوزه‌های توجه‌نشده در مطالعات صفویه را به‌خوبی برای ما آشکار می‌سازد. در این باره، در ادامه بیشتر خواهیم گفت.

در ابتدای این مقاله گفتیم که شمار پژوهش‌های گروه در دهه ۹۰ و سال‌های پس از ۱۴۰۰ افزایش چشمگیری یافته است. برای آنکه سیر تکثر منابع را در پژوهش‌های گروه بهتر دریابیم، می‌توانیم فراوانی انواع منابع را در بازه‌های زمانی کوتاه‌تر مثلاً پنج‌ساله بررسی کنیم، در این صورت متوجه می‌شویم که همسو با افزایش پژوهش‌ها، "گوناگونی" منابع نیز افزایش یافته است. اگر نخستین پژوهش‌ها بیشتر مبتنی بر دیوان اشعار شاعران عصر صفوی و سپس تذکره‌ها

بوده است، اما در سال‌های اخیر، منابع تازه‌تر و متنوع‌تری همچون قصه‌ها، رساله‌های دینی، عرفانی و فقهی نیز مورد توجه قرار گرفته است. این تکثر، خبر از گسترش دامنه پژوهش‌ها و توجه به حوزه‌های گوناگون عصر صفوی می‌دهد.

جدول ۵: فراوانی انواع منابع در پژوهش‌های گروه در هر پنج سال

سال / نوع منبع	۴۰۰-۴۰۴	۹۵-۹۹	۹۰-۹۴	۸۵-۸۹	۸۰-۸۴	۷۵-۷۹	۷۰-۷۴
سفرنامه	۱		۱				
قصص عامیانه	۱	۲					
منابع هندی	۱	۲	۱				
منشآت	۲		۱		۱		
تفاسیر، رسایل فقهی، فلسفی، عرفانی	۵	۵		۱			
متون حماسی	۸	۳					
رسایل ادبی، بلاغی، فرهنگ‌ها	۳	۴	۷	۲			
کتاب تاریخی	۶	۷	۸	۲			
تذکره	۱۴	۱۰	۲۳	۸	۱		
دیوان اشعار	۱۴	۱۷	۲۱	۱۳	۳	۱	۳

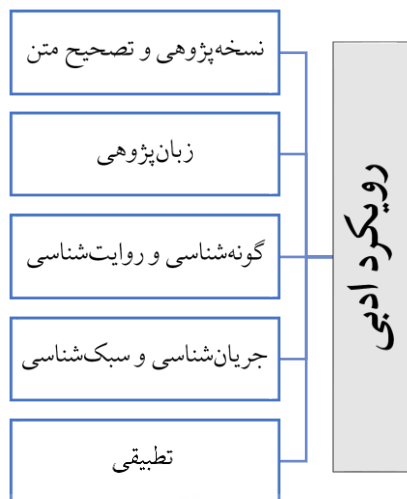
۴. موضوع و رویکرد پژوهش‌ها

در مجموعه مطالعاتی که در گروه ادبیات مشهد پیرامون عصر صفوی انجام شده است، دو رویکرد اصلی در موضوعات پژوهش‌ها و نگرگاه پژوهشگران برجسته است: رویکرد ادبی، رویکرد فرهنگی.^۱ در رویکرد ادبی، نگاه پژوهشگران متمرکز بر "متن" و وجوه هنری و ادبی آن بوده است. در این دست پژوهش‌ها کیفیات ادبی متن، اصالت

۱. در این تقسیم‌بندی، تا حدودی وامدار این کتاب هستم: محمود فتوحی. (۱۴۰۰). درآمدی بر ادبیات‌شناسی: راهنمای رشته زبان و ادبیات فارسی. ویراست دوم. تهران: سخن. صص ۱۴۲-۲۵۸.

و صحت آن، تأثیر و تأثر میان متون و شاخصه‌های زبانی و بلاغی محل توجه بوده است؛ این رویکرد را در پنج زمینه پژوهشی می‌توان دید:

زمینه نخست نسخه‌پژوهی است؛ پژوهش‌هایی که به معرفی و ارزیابی دستنویس‌های متنی از عصر صفوی پرداخته‌اند، گاه برای بررسی تحولات متنی و شیوه تدوین اثر و گاه برای ارائه متنی منقح و مصحح (کرد، ۱۳۸۹؛ مرادقلی، ۱۳۹۷؛ منصور، ۱۴۰۳؛ صادقی، ۱۴۰۳). در میان این پژوهش‌ها، موضوع ۱۶ اثر مشخصاً تصحیح یک متن بوده است. زمینه دوم زبان‌پژوهی است؛ در این پژوهش‌ها، شاخصه‌های زبانی متون عصر صفوی حائز اهمیت بوده و به‌ویژه از منظر ساختار دستوری و نحوی، متون صفوی بررسی شده‌اند؛ مانند این موضوعات: «ترکیب‌سازی در دیوان بیدل»، «بررسی ساختار دستوری نثر آثار تاریخی درباری دوره صفوی». پژوهش‌های دیدگاه سوم، تأکیدشان بر گونه‌های ادبی موجود در عصر صفویه یا ساختار یک اثر بوده و در پی کشف ویژگی‌های کلی و ساختاری برخی متون و گونه‌های ادبی بوده‌اند، همچون «سنجۀ نوع عاشقانه رزمی تا پایان قرن دهم» و «میزان روایت‌مندی در مثنوی‌های بیدل». زمینه چهارم، سبک‌شناسی است. برخی سبک فردی یک شاعر را در اشعارش مدنظر داشته‌اند مانند «سبک‌شناسی لایه‌ای منظومه زرین‌قبانامه»؛ و برخی نیز ویژگی‌های سبک عمومی آثار یک برهه تاریخی، یا یک کانون ادبی را بررسی کرده‌اند و در پی شناسایی طرزها و جریان‌های شعری عصر صفویه و تبیین تفاوت‌ها و شباهت‌ها و عوامل شکل‌گیری آن‌ها بوده‌اند، مانند «طرز خیال»، «روند سبک نازک‌خیال، هم‌زمان با سبک وقوع». زمینه آخر نیز پژوهش‌های تطبیقی است که دو یا چند متن را از دید هم‌زمانی، در زمان، درون‌فرهنگی یا بین‌فرهنگی تطبیق داده و تأثیر و تأثر و تمایزها را نشان داده‌اند، همچون «مقایسه اشعار نظیری نیشابوری و عرفی شیرازی»، «بررسی تطبیقی اشعار مذهبی زلالی خوانساری و ابن معتوق موسوی»، «تحلیل مفهوم وحدت در اشعار مولانا و بیدل».

پر روشن است که در برخی از این پژوهش‌ها دویا چند دیدگاه نظری هم‌زمان پی گرفته شده است، و نمی‌توان آن‌ها را تنها در یک زمینه پژوهشی قرار داد؛ اما با وجود این، بیشتر پژوهش‌ها در زمینه جریان‌شناسی و سبک‌شناسی ادبیات عصر صفوی انجام شده است. این پژوهش‌ها که هر کدام سهمی در تبیین مفاهیم و شاخصه‌های ادبی و اصول زیبایی‌شناسی عصر صفوی داشته‌اند، دستاورد نهایی‌شان بیش از همه، تاریخ ادبیات عصر صفویه را غنی ساخته است. از رهگذر این پژوهش‌ها اکنون شناخت و فهم دقیق‌تری از طرزهای گوناگون عصر صفوی همچون وقوع، طرز تازه، نازک‌خیال، شاعران سرآمد آن و کانون‌های ادبی آن دوره داریم، یا اطلاعات بیشتری درباره چرایی مهاجرت شاعران به هند، شکل‌گیری و تطور گونه‌های ادبی به دست آورده‌ایم و در نتیجه تصویر روشن‌تری از تحولات تاریخ ادبی این عصر پیش چشم داریم (فتوحی، ۱۳۹۵؛ شفق، ۱۳۹۹؛ برهانی، ۱۳۹۴؛ امینی، ۱۳۹۳؛ خرمی، ۱۳۹۱؛ مقصودی، ۱۳۹۰؛ رفایی، ۱۳۹۵؛ صهبایی، ۱۳۹۱؛ خباز، ۱۳۹۷؛ حسینی، ۱۴۰۳).

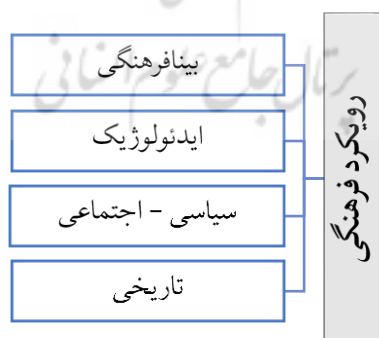
از سویی، مطالعات تاریخ ادبی و همین نگرگاه سبک‌شناسانه و جریان‌شناسانه به دوره صفویه موجب گشته که تذکره‌پژوهی در مطالعات گروه ادبیات مشهد برجسته شود؛ زیرا تذکره‌ها یکی از بهترین منابع برای شناخت ذائقه و زیبایی‌شناسی ادبی حاکم بر یک بافت زمانی - مکانی هستند. از همین روست که پس از اشعار شاعران، تذکره‌ها، چنانکه در بخش پیکره‌ها نیز دیدیم (نمودار ۴، جدول ۵)، بیش از دیگر منابع بازخوانی و واکاوی شده‌اند.

در رویکرد دوم یعنی رویکرد فرهنگی، تأکید و تمرکز اصلی پژوهش‌ها بر جایگاه متن‌ها در اجتماع عصر صفوی بوده است و پژوهشگران درصدد آن بوده‌اند که نسبت متون را با نظام‌های فکری سیاسی، مذهبی و اجتماعی موجود

در دوره صفویه بیانند. در این رویکرد، متون عصر صفوی بخش مهمی از فرهنگ سده دهم تا سیزدهم دانسته شده که رابطه متقابلی با دیگر ساحات فرهنگی و فکری آن دوره داشته‌اند. در پژوهش‌هایی که با این رویکرد انجام پذیرفته است، یا سهم نظام‌های سیاسی - اجتماعی، عقیدتی و تحولات تاریخی را در شکل‌گیری و تغییر متون و سبک‌ها و گونه‌های ادبی بررسی کرده‌اند؛ یا نقش متون را در گسترش و تثبیت گفتمان‌های عصر صفویه پژوهیده‌اند و در مجموع، پیوند متون را با قدرت و فراز و فرودهای تاریخ صفویه به پرسش گذاشته‌اند. گاهی نیز از چشم‌اندازی بینافرهنگی به متون نگریسته‌اند و با تطبیق دو متن از دو فرهنگ، تعامل‌ها و تقابل‌های فرهنگی را آشکار ساخته‌اند. هرچند که این دیدگاه تطبیقی در رویکرد ادبی هم هست، اما اهداف پژوهشگر و دستاوردهای پژوهش متفاوت است.

برای نمونه در برخی از پژوهش‌های گروه ادبیات که با رویکردی فرهنگی همراه بوده، به موضوعات این‌چنینی پرداخته شده است: «تصویرشناسی «دیگری» در شعر سبک هندی»؛ «مبانی هویت سیاسی در حماسه‌های تاریخی عثمانی و صفوی»؛ «تأثیر عرفان هندو بر اندیشه‌های بیدل»؛ «تبارشناسی نقد تصوف در دوره صفوی»؛ «کارکردهای قصه‌های مشهور عصر صفوی در تکوین هویت ملی و مذهبی»؛ «مؤلفه‌های ایدئولوژیک ملاحی نبوی سده یازدهم در حکومت صفوی و عثمانی».

این رویکرد فرهنگی به‌ویژه در پژوهش‌های ده سال اخیر گروه ادبیات مشهد بسیار پررنگ شده است؛ و کتاب‌های تاریخی عصر صفوی برجسته‌ترین منبعی است که برای این خوانش و بررسی، مورد توجه پژوهشگران بوده است. از همین رو، هم میزان استناد به این کتاب‌ها افزایش یافته و هم با نگاه متفاوتی بازخوانده شده‌اند. اگر پیش از این، ساختار دستوری و سبک نحوی کتاب‌های تاریخی موشکافی می‌شد، در سال‌های اخیر از نقش تاریخ‌نگاری عصر صفوی در تثبیت و تکوین نظام سیاسی - اعتقادی صفویان سخن گفته شده است. (شاملو، ۱۳۹۴؛ کفاش، ۱۴۰۰)

در میان پژوهش‌هایی که با رویکرد فرهنگی انجام یافته است، مطالعات گفتمانی غلبه دارد. این موضوع را نظریه‌هایی

که در پژوهش‌ها به کار رفته است به خوبی نشان می‌دهد. براساس آنچه که پژوهشگران در آثار خود اظهار کرده‌اند، از کل پژوهش‌های گروه ادبیات مشهد در حوزه عصر صفوی، حدود ۴۰ درصد از آن‌ها نظریه‌مند است و از چهارچوبی نظری برخوردار است. پربسامدترین نظریه‌های استفاده‌شده، نظریه‌های سبک‌شناسی و نظریه‌های تحلیل گفتمان‌اند که به روشنی نماینده دیدگاه‌های غالب در هر کدام از رویکردها هستند.

۵. زمینه شکل‌گیری پژوهش‌ها

خراسان پیوند دیرینه‌ای با مطالعات تاریخی و ادبی عصر صفویه و شعر موسوم به سبک هندی دارد. از آثار متعددی که شادروانان محمد قهرمان و احمد گلچین معانی از میراث تاریخی و ادبی عصر صفویه تدوین و تصحیح نموده‌اند تا نوشتارهای دکتر شفیع کدکنی درباره بیدل و حزین لاهیجی و سبک هندی. حضور استاد قهرمان در کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه مشهد و تدریس زنده اد گلچین معانی در این دانشکده، بی‌شک در جلب توجه اعضای گروه ادبیات به ادبیات عصر صفویه تأثیرگذار بوده است. از همین رو با وجود آنکه در دانشگاه‌های دیگری همچون دانشگاه تهران، مطالعات صفویه و سبک هندی مطرود بوده است و استادان آن از مخالفان سرسخت سبک هندی بوده‌اند، اما در مشهد چنانکه گفتیم در دهه پنجاه پایان‌نامه‌ای مفصل درباره صائب به راهنمایی دکتر یوسفی نگاشته می‌شود. با توجه به این پیشینه و فضای مطالعاتی، استمرار یافتن مطالعات سده دهم تا سیزدهم در گروه ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد چندان دور از انتظار نبوده است؛ اما عوامل دیگری نیز زمینه‌ساز گسترش مطالعات صفوی در گروه بوده‌اند و در طراحی مسئله‌ها یا انتخاب نوع رویکرد پژوهشی و دیدگاه نظری نقش داشته‌اند، از جمله:

علاقه و تخصص اعضای هیئت علمی: بدون شک تخصص و علاقه پژوهشی اعضای هیئت علمی در جهت‌دهی به پژوهش‌های دانشجویان و شکل‌دهی فضای مطالعاتی گروه آموزشی تأثیرگذار بوده است. فهرست پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه مطالعات صفویه نشان می‌دهد که ادبیات عصر صفویه زمینه مطالعاتی چند تن از اعضای گروه بوده و هست، از جمله دکتر محمود فتوحی (راهنمایی: ۱۴؛ مشاوره: ۱۲)؛ دکتر مریم صالحی‌نیا (راهنمایی: ۱۰؛ مشاوره: ۱۲)؛ دکتر محمدجواد مهدوی (راهنمایی: ۶؛ مشاوره: ۴)؛ و دکتر سید مهدی زرقانی (راهنمایی: ۵؛ مشاوره: ۴). همچنین از تأثیر گرایش‌های آموزشی در ارشد و دکتری نیز نباید غافل بود. گرایش‌های ادبیات حماسی، عرفانی و تطبیقی در توجه به متون حماسی همچون دلگشانا، زرین‌قبا، حمله حیدری و شاهنامه‌های تاریخی دوره صفوی بی‌تأثیر نبوده است (مدحی، ۱۴۰۰؛ جعفری، ۱۴۰۲؛ قربانیان، ۱۴۰۴؛ سیدی، ۱۴۰۳)؛ و با وجود گرایش ادبیات تطبیقی که در گسترش دیدگاه‌های تطبیقی و مطالعات بین‌فرهنگی مؤثر بوده و به پژوهش‌هایی همچون «مقایسه

تحلیلی دو قصبه منشور بهار دانش و حسین کرد شبستری (زمانی، ۱۴۰۲)، «تصویرشناسی ایرانیان در سفرنامه رافائل دومان (صنعی، ۱۴۰۱)» انجامیده است.

انتشار برخی از کتاب‌های نظری و پژوهشی: به نظر می‌رسد انتشار برخی از کتاب‌های استادان گروه در مسئله‌های پژوهشی طرح‌شده و روش و چهارچوب نظری انتخاب‌شده تأثیر داشته است. کتاب‌هایی مانند نظریه تاریخ ادبیات (۱۳۸۷)؛ سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها (۱۳۹۰)؛ نظریه ژانر (۱۳۹۵)؛ صدسال عشق مجازی (۱۳۹۵)؛ صورخیال متعالیه (۱۴۰۲) (برای نمونه: عطاریان، ۱۴۰۳؛ سپهری، ۱۳۹۷؛ عبدی، ۱۳۹۷).

به‌علاوه تأثیر ترجمه کتاب‌های نظری همچون نظریه و روش در تحلیل گفتمان (۱۳۸۹) و استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم (۱۳۹۴) به زبان فارسی، در شکل‌دهی به رویکردهای مطالعات عصر صفویه ناگفته پیداست (برای نمونه: کاظمی، ۱۳۹۷؛ میرنژاد، ۱۴۰۲؛ حسینی، ۱۴۰۳؛ مهری، ۱۴۰۰؛ علیزاده، ۱۳۹۹).

مواجهه انتقادی با پیشینه مطالعات عصر صفوی: در مطالعات تاریخی و ادبی که در یک سده اخیر پیرامون ادبیات و تاریخ عصر صفویه صورت گرفته است، احکام و گزاره‌های مشهور بسیاری را می‌توان یافت که نگرش‌های منفی و سوگیرانه بر آن سایه افکنده است. از همین رو بسیاری از پژوهش‌های انجام‌شده در گروه ادبیات، بر پایه مواجهه انتقادی با مطالعات پیشین^۱ شکل گرفته است. پژوهشگران با به چالش کشیدن این احکام و مفروضات، پرسش‌های تازه‌ای طرح کرده‌اند؛ آنان مسائل پژوهشی‌شان را از طریق مواجهه دیالکتیک و خوانش انتقادی آراء مورخان و ادیبان پیشین به دست آورده‌اند؛ و در نهایت به یافته‌های دقیق‌تر و مستندتر رسیده و بسیاری از مشهورات نادرست را اصلاح کرده‌اند (برای نمونه: کفاش، ۱۴۰۰؛ برهانی، ۱۳۹۴؛ خرمی، ۱۳۹۱؛ علیپور، ۱۳۹۲).

۶. نگاهی به مسیر آمده و چشم‌اندازی برای آینده

چنانکه در این نوشتار نشان دادیم، مطالعات عصر صفوی یکی از حوزه‌های پژوهشی جدی گروه ادبیات فارسی دانشگاه فردوسی مشهد بوده است، به‌ویژه از دهه ۹۰ به این سو. در سیر زمانی پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه، چند نکته به چشم می‌خورد؛ نخست آنکه هرچه به‌پیش آمده‌ایم، پژوهشگران بیشتر به سراغ منابع گوناگون و

۱. درباره مسئله‌مندسازی از طریق مواجهه دیالکتیک با پیشینه: قدسیه رضوانیان و هاله کیانی. (۱۳۹۶). ارزیابی انتقادی مقالات ادبی دانشگاهی از دیدگاه هژمونی ایدئولوژیک و روش‌شناسی. نقد ادبی. س ۱۰. ش ۳۷. صص ۷۹-۸۲.

کمتر خوانده شده این عصر رفته اند و به مدد پژوهش و جستجو در منابع دست اول توانسته اند به اطلاعات تازه تر و درک تاریخی و ادبی دقیق تری از این دوره برسند. همچنین دامنه جغرافیایی مطالعات نیز گسترش یافته و تنها محدود به قلمرو ایران نمانده است، در نتیجه زمینه بررسی و مطالعه درباره دادوستدهای فرهنگی و انجام پژوهش های تطبیقی بینا فرهنگی فراهم آمده است.

نکته دوم آنکه، در سال های اخیر در کنار رویکردهای ادبی، رویکردهای فرهنگی نسبت به عصر صفویه رشد و افزایش داشته است. کاربرد رویکردهای فرهنگی موجب گشته که دایره مسائل و موضوعات پژوهش های رشته ادبیات گسترش یابد و تنها به متون ادبی یا اشعار این دوره، موسوم به سبک هندی، محدود نشود. البته بخشی از تحقق این امر، حاصل پیوند مطالعات عصر صفوی با نظریه هاست. کاربرد نظریه هایی همچون تحلیل گفتمان، راه را برای خوانش های متفاوت از منابع و پیوند ادبیات عصر صفویه با تاریخ، فرهنگ و سیاست آن دوره گشوده و ادبیات صفویه را از سیطره نگرش های انحطاط گرایانه و یا تحلیل های صورت گرایانه رها نموده و در نهایت، دستاوردهای پژوهش های ادبی را برای پژوهشگران سایر رشته های علوم انسانی نیز کارآمد و مفید ساخته است.

این مطالعات راه را برای پژوهش های دقیق تر و علمی تر و کشف قلمروهای ناشناخته در ادبیات صفوی آماده کرده است. برای نمونه اشاره کردیم که در پژوهش ها به اوضاع ادبی و فرهنگی قلمرو عثمانی یا ماوراءالنهر چندان پرداخته نشده است؛ یا در بررسی موردی اشعار شاعران، بیشتر توجهات به شاعران مشهور این دوره یعنی بیدل دهلوی و صائب تبریزی بوده و کمتر بر روی دیوان اشعار شاعران دیگر، مطالعه دقیق صورت گرفته است. امید است که پژوهش های آینده گروه تکمیل کننده مطالعات عصر صفوی باشند.

۷. پیوست: فهرست پژوهش‌ها

جدول ۶: پایان‌نامه‌های انجام‌شده در حوزه مطالعات ادبی صفویه (سده دهم تا سیزدهم)

ردیف	نام خانوادگی استاد راهنما	عنوان پژوهش	نام دانشجو	تاریخ
۱.	رادمرد	بازتاب ابیات شاهنامه فردوسی در متون نثر تاریخی قرن نهم و دهم هجری	محمود احمدی	۱۳۹۲
۲.	رادمرد	تصحیح و تفتیح معیارالاشعار محمدبن محسن فیض کاشانی (علم‌الهدی)	زهرا ارگانی	۱۳۸۹
۳.	رادمرد	تصحیح و مستندسازی بخش شاعران تذکره نفایس‌المآثر	علی احمدپناه چنار	۱۳۹۱
۴.	رادمرد	ارزیابی و نقد فرهنگ بهار عجم	سعید خسروی پور	۱۳۹۷
۵.	زرقانی	تاریخ ادبیات تطبیقی فارسی و عربی در دوره صفویه و عثمانی	اسماعیل علی‌پور	۱۳۹۲
۶.	زرقانی	تاریخ ادبیات فارسی در کتب تاریخی قرن دهم	هادی بیدکی	۱۳۹۱
۷.	ساکت	داراشکوه و بررسی سبک‌شناسی لایه‌ای در تذکره سکینه الاولیاء	فاطمه عطاریان شان‌دیز	در حال انجام
۸.	صالحی‌نیا	بررسی تطبیقی اشعار مذهبی زلالی خوانساری و ابن‌معتوق موسوی با رویکردی صورت‌نگرایانه	هاجر پولادچنگ نجف‌آبادی	۱۳۹۳
۹.	صالحی‌نیا	بررسی استعاره مفهومی غم در دیوان صائب تبریزی	سیده زینب کاظمی	۱۳۹۷
۱۰.	صالحی‌نیا	بررسی نگرش سبک‌شناختی شاهنوازخان در بهارستان سخن	الهه خباز	۱۳۹۷
۱۱.	صالحی‌نیا	واکاوی مؤلفه‌های ایدئولوژیک مداخل نبوی سده یازدهم	محبوبه سپهری	۱۳۹۷
۱۲.	صالحی‌نیا	مطالعه و مقایسه واژه‌گزینی و ترکیب‌سازی در دیباچه مخزن‌الاسرار و نظایرش	محبوبه یعقوبی	۱۴۰۱

ردیف	نام خانوادگی استاد راهنما	عنوان پژوهش	نام دانشجو	تاریخ
۱۳.	صالحی نیا	بازتاب زندگی اجتماعی در منشآت عصر صفوی	نگین صالح مقدم	۱۴۰۲
۱۴.	فتوحی	تحلیل مقدمه تذکره‌های چاپی فارسی از ۶۱۸ ق. تا ۱۳۱۲ ق.	سعید رادفر	۱۳۹۲
۱۵.	فتوحی	طرز خیال	آزاده صهبایی احمدی	۱۳۹۱
۱۶.	فتوحی	مسئله طرز (سبک) از نظر تذکره‌های فارسی دوره صفوی	حجت برهانی	۱۳۹۴
۱۷.	فتوحی	بررسی روند سبک نازک خیال، هم‌زمان با سبک وقوع در قرن دهم هجری	رضا رفایی قدیمی مشهد	۱۳۹۵
۱۸.	فتوحی	بررسی کانون ادبی مشهد در عهد سلطان ابراهیم میرزا صفوی	هما شفق مطلق	۱۳۹۹
۱۹.	فتوحی	مقایسه تحلیلی دو قصه منشور بهار دانش و حسین کرد شبستری	حانیه زمانی	۱۴۰۲
۲۰.	فتوحی	تحول سبک صائب تبریزی براساس اشعار دو دستنویس	سیده فاطمه حسینی	۱۴۰۳
۲۱.	قائمی	تصحیح شاهنامه منشور ۱۰-۶۲۹۵	احمد اخلاقی	۱۴۰۲
۲۲.	قبول	تصویرشناسی ایرانیان در سفرنامه رافائل دومان	فرزانه صنیعی	۱۴۰۱
۲۳.	قوام	بررسی جایگاه معشوق و عوامل تنزل آن در مکتب واسوخت	الهه مقصودی	۱۳۹۰
۲۴.	قوام	تصویرشناسی «دیگری» در شعر سبک هندی	رضا شاهدی	در حال انجام
۲۵.	محمدزاده	تصحیح دیوان حیدر کلوچ هروی	سارا کرد	۱۳۸۹
۲۶.	محمدزاده	تصحیح منظومه خورشید و مهپاره سروده محمد سعید حکیم قمی	یعقوب علی کرامتی	۱۳۹۱

ردیف	نام خانوادگی استاد راهنما	عنوان پژوهش	نام دانشجو	تاریخ
۲۷.	محمدی	مقایسه اشعار نظیری نیشابوری و عرفی شیرازی	سید خلیل قافله‌باشی	۱۳۷۲
۲۸.	مهدوی	مقایسه دو تذکره عرفات‌العاشقین اوحدی بلیانی و ریاض‌الشعرای واله داغستانی	معجتبی عبداللهی	۱۳۹۰
۲۹.	مهدوی	تحلیل و بررسی پدیده مهاجرت شاعران به هند در قرن دهم	زهره خرمی	۱۳۹۱
۳۰.	مهدوی	بررسی پدیده مهاجرت شاعران به هند از اوایل قرن یازدهم تا آخر دوره صفویه	احمدرضا امینی	۱۳۹۳
۳۱.	مهدوی	بررسی ساختار دستوری نثر آثار تاریخی درباری دوره صفوی	نرگس نسل شاملو	۱۳۹۴
۳۲.	مهدوی	بررسی ساختار دستوری نثر آثار تاریخی دربار تیموریان هند	زهرا عرفانیان رحمت‌کار	در حال انجام
۳۳.	ناصر	حکمت عامیانه در شعر صائب	حاتم زندی	۱۳۷۲
۳۴.	وحیدیان کامیار	ترکیب‌سازی در دیوان بیدل دهلوی	رضا شفیعی راد	۱۳۷۳
۳۵.	یاحقی	سیر انتقادی بیدل‌پژوهی در زبان فارسی	خلیل‌الله افضلی	۱۳۸۸
۳۶.	یوسفی	نقد و بررسی شعر صائب	محمد حسین خسروان	۱۳۵۶

جدول ۷: رساله‌های انجام‌شده در حوزه مطالعات ادبی صفویه (سده دهم تا سیزدهم)

ردیف	نام خانوادگی استاد راهنما	عنوان پژوهش	نام دانشجو	تاریخ
۱.	اختیاری	تصحیح و بررسی محتوایی و سبکی دیوان میرجعفر بیگ کشمیری	سهیلا مرادقلی	۱۳۹۷

ردیف	نام خانوادگی استاد راهنما	عنوان پژوهش	نام دانشجو	تاریخ
۲.	اختیاری	سیر تحول و تطور روایت‌های چهارمقاله در تذکرها تا پایان قرن ده	محمد رعنائی	۱۴۰۰
۳.	پورخالقی	دیدگاه‌های ادبی بیدل	خلیل الله افضلی	۱۳۹۳
۴.	تقوی	تحلیل مفهوم وحدت در اشعار مولانا و بیدل	سیده زهرا میرنژاد	۱۴۰۲
۵.	رادمرد	سیر تحول تصویر زن در نگرش مفسران شیعی از سلجوقیان تا صفویه	کوثر احسن مقدم	۱۴۰۲
۶.	زرقانی	گونه‌شناسی رساله‌های ضدتصوف در دوره صفویه	حسین عبدی گنجشکویی	۱۳۹۷
۷.	زرقانی	تصحیح مجالس العشاق و تحقیق درباره آن	مهدی بیلاقی	۱۴۰۰
۸.	زرقانی	تبارشناسی نقد تصوف در دوره صفوی و قاجار	سعید مهری	۱۴۰۰
۹.	صالحی نیا	بررسی میزان روایت‌مندی در مثنوی‌های بیدل	محمدسعید میرزایی	۱۳۹۸
۱۰.	صالحی نیا	بررسی تأثیر عرفان هندو بر افکار و اندیشه‌های بیدل	گلناز میرسالاری	۱۴۰۳
۱۱.	صالحی نیا	بررسی منظومه زّین‌قبا نامه براساس سبک‌شناسی لایه‌ای	نازنین علی‌آباد ایلامی	در حال انجام
۱۲.	صالحی نیا	مبنای انتخاب شاعران در تذکره‌نگاری تقی کاشی	سید امیر منصوری	در حال انجام
۱۳.	علوی مقدم	اوج و انحطاط سبک هندی	محمدحسین خسروان	۱۳۶۳
۱۴.	فتوحی	بررسی رابطه میان متن، نگاره و قدرت ایدئولوژیک در شاهنامه طهماسبی	منصوره حاجی هادیان	۱۳۹۸
۱۵.	فتوحی	بررسی و تحلیل معاصرنگاری در تذکره‌های فارسی	سعید رادفر	۱۳۹۹

ردیف	نام خانوادگی استاد راهنما	عنوان پژوهش	نام دانشجو	تاریخ
۱۶.	فتوحی	کارکردهای قصه‌های منشور عصر صفوی در تکوین هویت ملی و مذهبی	مهرداد علی‌زاده شعرباف	۱۳۹۹
۱۷.	فتوحی	رشد و دگرگونی اندیشه و سعت مشرب در ادبیات دوره صفوی	فاطمه رضوی	۱۳۹۹
۱۸.	فتوحی	بررسی نقش بلاغت تاریخ‌نگاری در تثبیت و تکوین نظام سیاسی - اعتقادی صفویان	حمزه کفاش	۱۴۰۰
۱۹.	فتوحی	تفاسیر منظوم قرآن به مثابه زیرگونه ادبی	محمد محمدی	۱۴۰۲
۲۰.	فتوحی	بررسی سیر تطور نسخه‌های طریقتی و سلطنتی صفوة‌الصفاء	علی صادقی حسن‌آبادی	۱۴۰۳
۲۱.	قائمى	تصحیح انتقادی حمله حیدری آزاد کشمیری	مینا مدحی	۱۴۰۰
۲۲.	قائمى	تحلیل و معرفی منظومه جذبه حیدری عبدالعلی بنگالی	خدیجه بخشی‌زاده	۱۴۰۱
۲۳.	قائمى	معرفی و بررسی سبک‌شناختی منظومه دلگشایانه آزاد کشمیری	مرضیه جعفری	۱۴۰۲
۲۴.	قوام	نقد اسطوره‌ای زرین‌قبا نامه بر مبنای نظریه یونگ	محمد نجاری	۱۳۹۶
۲۵.	قوام	بازنمایی سیمای شاه به مثابه قهرمان حماسی	سعید قربان‌یان رهورد	۱۴۰۴
۲۶.	مهدوی	بررسی دشوارگویی نامطلوب در دو طرز نازک‌خیال اصفهانی و دورخیال هندی	نعیمه ابراهیمی فرد	۱۴۰۱
۲۷.	یاحقی	سنجۀ نوع عاشقانه رزمی در روایات منظوم فارسی تا پایان قرن دهم	محبوبه علی‌حوری	۱۳۹۹
۲۸.	یاحقی	بررسی مبانی هویت سیاسی در حماسه‌های تاریخی عثمانی و صفوی	سیده فاطمه سیدی فرخند	در حال انجام

جدول ۸: مقالات مرتبط با مطالعات عصر صفوی (سده دهم تا سیزدهم)

ردیف	نویسنده	عنوان مقاله	تاریخ
۱.	اختیاری	معرفی زبده اشعار قاسمی گنابادی	۱۳۸۹
۲.	اختیاری	لیلی و مجنون قاسمی گنابادی و مقایسه با لیلی و مجنون‌های برجسته سده نهم	۱۳۸۹
۳.	اختیاری	مقایسه لیلی و مجنون قاسمی گنابادی با اصل عربی آن	۱۳۹۰
۴.	اختیاری	سایه روشن آثار و نوشته‌های قاسمی گنابادی	۱۳۹۰
۵.	اختیاری	منقبت خاندان رسالت در سروده‌های ولی دشت بیاضی و قاسمی گنابادی	۱۳۹۰
۶.	اختیاری و ابراهیمی	تأثیرپذیری ولی دشت بیاضی از قصاید کمال‌الدین اصفهانی	۱۳۹۰
۷.	اختیاری	درست و نادرست در شرح حال قاسمی حسینی گنابادی (جنابدی)	۱۳۹۱
۸.	اختیاری	قاسمی گنابادی	۱۳۹۳
۹.	اختیاری	تکالیف و مواعظ در زبده اشعار و تحفة الابرار با مقایسه دو اثر	۱۳۹۳
۱۰.	اختیاری	زندگی‌نامه‌ای پس از صد سال (معرفی یک اثر ناشناخته از دوره صفوی)	۱۳۹۳
۱۱.	اختیاری و ابراهیمی	بازشناخت نادره زنان در صفوة الصفا	۱۳۹۵
۱۲.	اختیاری	فضایل اخلاقی در اشعار قاسمی و الیازجی (قاسمی و الیازجی: فضایل اخلاقی (بررسی تطبیقی)	۱۴۰۱
۱۳.	افضلی	شاه‌کلیدی برای شعر بیدل (نگاهی به کتاب کلید در باز محمدکاظم کاظمی)	۱۳۸۸
۱۴.	افضلی	غریب بنگال (نگاهی به زندگی و آثار واله هروی، شاعر برجسته سبک هندی در سده یازدهم)	۱۳۹۴
۱۵.	افضلی	نسخه کلیات میرزا محمد ارشد برنابادی در انجمن ترقی اردو کراچی	۱۳۹۵

ردیف	نویسنده	عنوان مقاله	تاریخ
.۱۶	بیدکی	ضرورت تصحیح انتقادی لطایف‌نامه فخری هروی	۱۳۹۴
.۱۷	بیدکی	بررسی انتقادی ساقی‌نامه در فهرست‌های نسخ خطی و منابع تذکره‌ای و کتاب‌شناسی	۱۳۹۴
.۱۸	بیدکی	بررسی انتقادی تصحیح تازه تذکره‌الشعراى دولت‌شاه سمرقندی	۱۳۹۴
.۱۹	بیدکی	نخستین تذکره شاعران هجوگو و آثار نویافته مؤلف آن، مجلس‌آرای فخری هروی	۱۴۰۱
.۲۰	بیدکی	نقدی بر اقتباسات عرفات‌العاشقین از جواهرالعجایب	۱۴۰۴
.۲۱	بیدکی	مسوده ناقص تذکره‌ای نویافته از قرن دهم هجری	۱۴۰۴
.۲۲	بیدکی	بررسی انتقادی تذکره کعبه عرفان اوحدی بلیانی	۱۴۰۴
.۲۳	پورخالقی و امینی	فولکلور و سبک هندی (فولکلور در شعر صائب تبریزی)	۱۳۸۷
.۲۴	تقوی	بازخوانی و تحلیل نامه‌های فارسی دوره صفویه	۱۳۹۱
.۲۵	تقوی	تاریخ در تذکره: تاریخ اجتماعی و سیاسی دوره صفوی در تذکره مذكرالاصحاب	۱۳۹۴
.۲۶	حسینی	آیا نه‌اندی در طرزشناسی شعر شاعران عصر صفوی به خطا رفته است؟	۱۴۰۳
.۲۷	رزم‌جو	عظمت هند و فرهنگ آن از دیدگاه ادیبان ایرانی	۱۳۸۰
.۲۸	رفایی قدیمی	بررسی و تحلیل کارکردهای بلاغی واژه‌های قرآنی در غزل عرفی شیرازی	۱۴۰۰
.۲۹	ساکت	مجالس‌العشاق - دانشنامه زبان و ادب فارسی	۱۳۹۳
.۳۰	ساکت	مجمع‌البحرین داراشکوه - دانشنامه زبان و ادب فارسی	۱۳۹۳
.۳۱	صالحی‌نیا، مهدوی	رسایل محتشم کاشانی: ژانری ناشناخته	۱۳۹۰
.۳۲	صالحی‌نیا	کیش عشق‌ورزی در مکتب محتشم کاشانی	۱۴۰۱
.۳۳	فتوحی	تذکره تعفه سامی	۱۳۸۶
.۳۴	فتوحی	تذکره نصرآبادی	۱۳۸۶

ردیف	نویسنده	عنوان مقاله	تاریخ
۳۵.	فتوحی	تذکره المعاصرین	۱۳۸۶
۳۶.	فتوحی	تذکره ریاض الشعراء	۱۳۸۷
۳۷.	فتوحی	سبک هندی - دانشنامه زبان و ادب فارسی	۱۳۸۸
۳۸.	فتوحی	صیدی تهرانی - دانشنامه زبان و ادب فارسی	۱۳۸۸
۳۹.	فتوحی	وقوع گویی - دانشنامه زبان و ادب فارسی	۱۳۸۸
۴۰.	فتوحی	نقد ادبی در سبک هندی - دانشنامه زبان و ادب فارسی	۱۳۸۸
۴۱.	فتوحی	نازک خیالی اصفهانی و دورخیالی هندی	۱۳۹۲
۴۲.	فتوحی	سبک دورخیالان هندی شاخه هندی شعر فارسی در قرن دوازدهم	۱۳۹۲
۴۳.	فتوحی	خیال - دانشنامه شبه قاره	۱۳۹۲
۴۴.	فتوحی	سبک هندی - دانشنامه شبه قاره	۱۳۹۲
۴۵.	فتوحی	جایگاه عرفات العاشقین در تذکره نویسی فارسی	۱۳۹۲
۴۶.	فتوحی	سبک واسوخت در شعر (پیشرو و سرآمد واسوخت محتشم است نه وحشی)	۱۳۹۳
۴۷.	فتوحی	ضیافت اجتماعی عشق در بزم های وقوعی عهد شاه طهماسب	۱۳۹۴
۴۸.	فتوحی	نقش حلقه ادبی برهان پور هند	۱۳۹۴
۴۹.	فتوحی	مصراع برجسته، میدان نازک اندیشی در سبک هندی	۱۳۹۵
۵۰.	فتوحی	مضمون در فن شعر سبک هندی	۱۳۹۵
۵۱.	فتوحی	معمای نویسنده مجالس العشاق	۱۳۹۵
۵۲.	فتوحی	مسئله مولانا در عصر صفوی	۱۳۹۷
۵۳.	فتوحی	دانشکده ادبیات وارث زیبایی شناسی بازگشت قاجاری	۱۳۹۷
۵۴.	فتوحی	جمال شناسی اغراق در سبک هندی	۱۳۹۸
۵۵.	فتوحی	تماشای هستی از چشم مور: میانی تجربه باریک اندیشی در سبک هندی	۱۳۹۹

ردیف	نویسنده	عنوان مقاله	تاریخ
۵۶.	فتوحی	جوشش جوهر هستی در سبک هندی	۱۳۹۹
۵۷.	فتوحی	منشأ شعر: خوانش صدرایی نظریه شعری صائب	۱۳۹۹
۵۸.	فتوحی	یونان صبح: استعاره‌ای برای حکمت متعالیه	۱۴۰۱
۵۹.	قافله‌باشی	استقبال در شعر فارسی و اهمیت شعر باباغانی از نظر استقبال	۱۳۷۹
۶۰.	قافله‌باشی	شیوه اشعار اسدیگ قزوینی	۱۳۸۴
۶۱.	قائمی و غوریانی	خاستگاه حماسه عامیانه حمزه‌نامه	۱۳۹۸
۶۲.	قائمی	نقد متن شناختی حمله حیدری باذل	۱۳۹۹
۶۳.	قائمی	تحلیل متن شناختی نسخ خطی حمله حیدری باذل	۱۴۰۱
۶۴.	مرتضایی	نقد و تحلیل موتیوهای نو و سنتی در شعر صائب تبریزی	۱۳۸۹
۶۵.	منصوری	از میرتذکره تا چاپ عکسی خلاصه‌الاشعار ۱۰۳۸ ق.	۱۳۹۳
۶۶.	منصوری	سندی به خط عبدالرحیم خان‌خانان	۱۳۹۴
۶۷.	یاحقى	حیرتی تونی - دانشنامه	۱۳۸۶
۶۸.	یاحقى	انسجام متنی در غزلیات سعدی و بیدل دهلوی	۱۳۸۹

جدول ۹:

کتاب‌های اعضای هیئت علمی و دانش‌آموختگان گروه ادبیات فارسی در حوزه مطالعات عصر

صفوی

(به ترتیب تاریخ نشر)

ردیف	نویسنده	عنوان کتاب	تاریخ نشر
۱.	سید خلیل الله قافله‌باشی	مغنایس عشق	۱۳۷۳
۲.	یاحقى، شفیعی کدکنی	پردگیان خیال: ارجنامه محمد قهرمان	۱۳۸۴
۳.	محمد تقوی	تذکره مذكرالاصحاب (تصحیح)	۱۳۹۰
۴.	زهرا ارگانی	معیارالاشعار علم‌الهدی کاشانی (تصحیح)	۱۳۹۱

ردیف	نویسنده	عنوان کتاب	تاریخ نشر
۵.	زهره اختیاری	لیلی و مجنون قاسمی گنابادی (تصحیح)	۱۳۹۳
۶.	زهره اختیاری	زبده الاشعار قاسمی گنابادی (تصحیح)	۱۳۹۴
۷.	محمود فتوحی	صد سال عشق مجازی	۱۳۹۵
۸.	سید مهدی زرقانی	تاریخ ادبیات ایران و قلمرو زبان فارسی ۳	۱۳۹۸
۹.	فاطمه رضوی	آزادگی و صلح کل	۱۴۰۰
۱۰.	هادی بیدکی	مجلس آرای فخری هروی (تصحیح)	۱۴۰۱
۱۱.	محمود فتوحی	صور خیال متعالیه (خوانش صدرایی شعر صائب)	۱۴۰۲
۱۲.	مهرداد علیزاده	قصه در عصر صفوی	۱۴۰۲
۱۳.	حمزه کفاش	بلاغت تاریخ‌نگاری در ایران عصر صفوی	۱۴۰۲
۱۴.	سید مهدی زرقانی، علی خزاعی‌فر	تقلید و خلاقیت در غزل، استقبال از فغانی (ترجمه)	۱۴۰۳
۱۵.	مهدی بیلاقی	ناز و نیاز (تصحیح)	۱۴۰۳
۱۶.	مهدی بیلاقی	غزلیات تسلیم شیرازی (تصحیح)	۱۴۰۳
۱۷.	سیده فاطمه حسینی	به سوی طرز صائبانه	۱۴۰۴
۱۸.	محمد محمدی	اعجاز نظم فارسی (در بخشی از کتاب، به تفاسیر منظوم عصر صفوی پرداخته شده است)	۱۴۰۴
۱۹.	گلناز میرسالاری	بررسی عرفان هندو و مکتب ادوایت و دانته در مثنوی‌های بیدل دهلوی	۱۴۰۴
۲۰.	سید مهدی زرقانی	از تذکره به تاریخ ادبیات	۱۴۰۴

منابع

- حسینی، سیده فاطمه. (۱۴۰۳). «تحول سبک صائب تبریزی براساس اشعار دو دستویس ۱۰۵۹ق و ۱۰۸۳ق». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی محمود فتوحی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی.
- خسروان، محمدحسین. (۱۳۵۶). «نقد و بررسی شعر صائب». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی غلامحسین یوسفی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی.
- رضوانیان، قدسیه و کیانی، هاله. (۱۳۹۶). ارزیابی انتقادی مقالات ادبی دانشگاهی از دیدگاه هژمونی ایدئولوژیک و روش‌شناسی. نقد ادبی. س ۱۰. ش ۳۷. صص ۵۹-۸۸.
- شفیق، هما. (۱۳۹۹). «بررسی کانون ادبی مشهد در عهد سلطان ابراهیم میرزا صفوی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی محمود فتوحی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی.
- صنّیعی، فرزانه. (۱۴۰۱). «تصویرشناسی ایرانیان در سفرنامه رافائل دومان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی احسان قبول. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی.
- فتوحی رودمعجنی، محمود. (۱۴۰۰). درآمدی بر ادبیات‌شناسی: راهنمای رشته زبان و ادبیات فارسی. ویراست دوم. تهران: سخن.